

Cursuri universitare

Aurel BONCIOG

Drept privat comparat

Cuprins

1. Introducere.....	7
Capitolul 1. Apariția dreptului comparat ca știință	11
1.1. Cunoașterea dreptului străin în vechime.....	11
1.2. Etapele apariției științei dreptului comparat	12
1.3. Gândirea engleză a generat prima comparație între Common Law, dreptul francez și cel catolic	13
1.4. Glosatorii – primii exegeți străini ai dreptului roman.....	14
1.5. Comparația între sisteme începe cu o abordare filosofică generală.....	14
1.6. Comparații sectoriale	16
1.7. Studiarea comparată a legislațiilor.....	17
1.8. Cercetarea dreptului străin.....	17
1.9. Istoria dreptului aduce noi elemente.....	18
1.10. Codificările europene și cele din America Latină.....	18
1.11. Dreptul comparat după Congresul de la Paris din anul 1900.....	19
1.12. Uniunea Europeană urmărește unificarea dreptului.....	20
1.13. Dreptul comunitar și CEDO	22
Capitolul 2. Noțiunea de familii de drept sau sistemele de drept privat comparat.....	23
2.1. Elementele componente ale ordinii juridice statale: datul social și construitul juridic.....	23
2.2. Între datul social și construitul juridic nu există o determinare universală.....	23
2.3. Construitul juridic este diferit de la stat la stat	24
2.4. Elemente comune ordinilor sociale ale diferitelor state.....	25
2.5. Alte elemente specifice care diferențiază ordinele juridice naționale	25
2.6. Influențele externe ale sistemelor naționale de drept.....	26
2.7. Unele religii au impus un sistem de drept pentru subiecții de aceeași credință.....	28
2.8. Ordinele juridice naționale pot fi grupate în sistem	29
2.9. Familiile de drept sau marile sisteme de drept	29
Capitolul 3. Știința dreptului privat comparat. Definiție. Legătura cu alte ramuri de drept.....	32
3.1. Dreptul privat comparat, ramură a dreptului comparat general.....	32
3.2. Noțiunea de drept comparat și alte semnificații date noțiunii	32
3.3. Știința dreptului comparat este distinctă de metoda comparativă.....	32
3.4. Știința dreptului privat comparat	33
3.5. Definiția științei dreptului privat comparat.....	33
3.6. Știința dreptului comparat are multiple utilități.....	35
3.7. Legătura dreptului privat comparat cu alte științe	36

Capitolul 4. Dreptul roman, obiect de studii și comparații cu cutumele existente și cu dreptul canonic, din care s-a născut familia dreptului romano-germanic	37
4.1. Dreptul roman, inițiat de legea celor 12 table, nu a pierit odată cu dispariția statului roman de apus; el a conviețuit cu cutumele germanice.....	37
4.2. Dreptul în feudalismul timpuriu	38
4.3. Legitimarea postumă a dreptului roman în partea vestică a fostului Imperiu Roman 39	
4.4. Legi romane și legi barbare codificate de regii germanici.....	40
4.5. Dreptul roman în Imperiul Roman de Răsărit.....	49
4.6. Dreptul roman în Imperiul Bizantin (grecizat) – Bazilica, nomocanoanele	51
4.7. Mixtura dintre dreptul canonic și dreptul civil roman în Imperiul de Răsărit	56
4.8. Mănăstirile prezervă cultura și dreptul roman	58
4.9. Redescoperirea dreptului roman clasic și formarea, pe baza lui, a unui drept științific, denumit <i>ius commune</i>	60
4.10. Diferite accepțiuni ale noțiunii de <i>Ius commune</i>	69
4.11. Istoria instituțiilor de pronunțare a dreptului	70
4.12. Codificarea dreptului marital.....	79
4.13. Dreptul roman a fost păstrat în activitatea notarilor	83
4.14. Regii capătă puterea legislativă	84
4.15. Ideile Renașterii – baza ideologică a dreptului romano-germanic.....	85
4.16. Receptarea modernă a dreptului roman	85
4.17. Apariția unui nou tip de drept – romano-germanic –, cu următoarele caracteristici	86
4.18. Acquis-ul comunitar.....	90
Capitolul 5. Aria geografică de răspândire a familiilor de drept	91
5.1. Dreptul romano-germanic în Europa	91
5.2. Dreptul romano-germanic în America Latină.....	92
5.3. Exportarea dreptului în statele continentului african.....	94
5.4. Exportarea dreptului în statele din Orientul Mijlociu și din Asia	96
Capitolul 6. Pilonii familiei de drept romano-germanice: dreptul german și dreptul francez	97
6.1. Dreptul german	97
6.2. Dreptul francez	112
6.3. Dreptul din România.....	128
6.4. Dreptul din Rusia, Polonia, Lituania	139
6.5. Dreptul din Cehia, Ungaria, Polonia, Lituania, Estonia, Spania, Portugalia, Elveția, Austria, Olanda.....	144
6.6. Dreptul din Norvegia, Danemarca, Suedia, Irlanda, Scoția	154
Capitolul 7. Familia de drept common law	158
7.1. Istoricul dreptului și justiției din anglia medievală.....	158
7.1.1. Baza istorică a common law	158

7.1.2. Dreptul prenormandic.....	160
7.1.3. Organizarea judiciară în feudalismul timpuriu în Anglia	161
7.1.4. Instanțe locale după unificarea Angliei.....	162
7.1.5. Instanțe speciale: ecclesiastic courts, probate courts, familien courts	164
7.1.6. Instanțe centrale în perioada prenormandă	164
7.1.7. Procedura în perioada prenormandă	165
7.2. Perioada normandă. Începutul creării <i>common law</i>	166
7.2.1. Periodizarea <i>common law</i>	166
7.2.2. Organizarea instanțelor regale de judecată, împuternicite să creeze un sistem legal paralel	167
7.2.3. Instanțe create de Henric al II-lea.....	170
7.2.4. Procedura în fața instanțelor regale	171
7.3. <i>Common law</i> depășește granițele Marii Britanii.....	173
7.4. Trăsăturile <i>common law</i>	175
7.5. Sesizarea instanțelor regale și procesul de naștere a <i>common law</i>	176
7.6. Ramurile dreptului englez	195
7.7. Izvoarele dreptului englez	197
7.8. Substantive law.....	200
7.8.1. Contractele.....	200
7.8.2. Delictele (law of torts).....	203
7.8.3. Dreptul de proprietate.....	205
7.8.4. Instituția trust.....	206
7.9. Organizarea justiției civile în Marea Britanie.....	206
7.9.1. Jurisdicția superioară	206
7.9.2. Jurisdicția subordonată	208
7.9.3. Procuratura.....	209
7.9.4. Avocații (barristers)	209
7.9.5. Judecătorii.....	209
7.10. Instituții juridice specifice <i>common law</i> , asemănătoare cu dreptul continental	211
7.11. Răspândirea dreptului englez în lume.....	212
7.11.1. Știința juridică engleză are și în prezent un rol mai puțin creator, ci doar de sistematizare a dreptului	214
7.12. Dreptul american	215
7.12.1. Istoria apariției dreptului american.....	216
7.12.2. Trăsături generale ale dreptului american.....	218
7.12.3. Common law și equity în dreptul american.....	219
7.12.4. Precedentul în SUA	219
7.12.5. Regula stare decisis et quieta non movere.....	220
7.12.6. Common law-ului federal și common law-ul statal.....	220
7.12.7. Sistematizarea dreptului în SUA	221
7.12.8. Dreptul scris în SUA.....	221
7.12.9. Sistemul judiciar în SUA	222
7.13. Dreptul canadian.....	223

Capitolul 8. Dreptul religios sau fondat pe religie	226
8.1. Dreptul islamic.....	226
8.1.1. Originea dreptului musulman	229
8.1.2. Instituții specifice dreptului musulman.....	229
8.1.3. Școlile sunnite.....	230
8.1.4. Izvoarele dreptului musulman (Usul al-Fink).....	232
8.1.5. Normele dreptului islamic	233
8.1.6. Codificarea legii musulmane	234
8.1.7. Procedura dreptului islamic	236
8.1.8. Împărțirea dreptului islamic.....	236
8.1.9. Probele în dreptul islamic	238
8.2. Dreptul canonic.....	241
8.2.1. Trăsăturile dreptului canonic	242
8.2.2. Subsisteme de drept canonic.....	243
8.2.3. Biserica nu a avut norme procesuale care au stat la baza jurisdicției ecleziastice.....	244
8.2.4. Judecătorii ecleziastici	246
8.2.5. Jurisdicția ecleziastică în Biserica din Răsărit.....	247
8.2.6. Divizarea Bisericilor	264
8.2.7. Teoria statului și dreptului, în viziunea doctrinelor religioase.....	281
8.2.8. Sisteme legale fondate pe legea religioasă	284
8.2.9. Jurisdicția penală din Evul Mediu a Bisericii catolice.....	285
8.2.10. Reglementarea relațiilor sociale de către Biserică	294
8.2.11. Jurisdicția bisericească.....	298
8.2.12. Familia în dreptul canonic	304
8.3. Dreptul ebraic	309
8.3.1. Precizări prealabile	309
8.3.2. Rolul Templului din Ierusalim la crearea dreptului ebraic	312
8.3.3. Izvoarele dreptului	314
8.3.4. Codificarea dreptului ebraic.....	319
8.3.5. Dreptul și religia mozaică.....	320
8.3.6. Dreptul ebraic este unitar în fundamentul său teologic, dar diferit în interpretare.....	321
8.3.7. Dreptul ebraic este un drept al rabinilor	322
8.3.8. Sistemul judiciar era fondat pe religie	322
8.3.9. Beth Din-ul	326
8.3.10. Căsătoria în dreptul ebraic este religioasă și ritualică.....	327
8.3.11. Moștenirea	328
8.3.12. Divorțul.....	328
8.3.13. Proprietatea și drepturile reale	329
8.3.14. Relațiile financiare.....	330
8.3.15. Înfierea.....	330
8.3.16. Crearea diasporei	331
8.4. Dreptul hindus	332
8.4.1. Precizări prealabile	332

8.4.2. Este dreptul hindus un drept religios?	333
8.4.3. Civilizația Indusului	334
8.4.4. Civilizația Gangelui	337
8.4.5. Indienii organizează primele imperii ale lumii antice.....	340
8.4.6. Coabitarea religiilor.....	353
8.4.7. Codificarea religiei hinduse.....	357
8.4.8. Suprastructura juridică, religioasă și morală a vechii Indii	371
8.4.9. Știința despre drept sau filozofia dreptului este o creație târzie	374
8.4.10. Concepția indiană privind dreptul	376
8.4.11. Dharma – concept central în filozofia hindusă	381
8.4.12. Procedura este tratată separat:	383
8.4.13. Izvoarele dreptului hindus	383
8.4.14. Legile lui Manu (Manava Dharma-Shastra sau Manu Smriti).....	389
8.4.15. Concluzii.....	393

Capitolul 9. Influența dreptului cutumiar asupra sistemelor de drept adoptate de unele state după modernizarea lor sau după cucerirea independenței.....

9.1. Situația statelor africane	404
9.2. Dreptul obișnuielnic în statele africane	406
9.3. Dreptul romano-olandez în Africa	408
9.4. Situația dreptului musulman în perioada colonială din Africa	409
9.5. Dreptul african în zona și perioada dominației franceze	409
9.6. Dreptul african din coloniile guvernate de englezi	410
9.7. Dreptul african al statelor africane independente	411

Capitolul 10. Dreptul chinez, japonez.....

10.1. Dreptul chinez.....	414
10.1.1. Istoria apariției riturilor și obiceiurilor cu valoare juridică, care au stat la baza vechii societăți chineze.....	414
10.1.2. Ideologia statelor din dinastiile antice	417
10.1.3. Izvoarele vechiului drept chinezesc.....	420
10.1.4. Confucius.....	423
10.1.5. Un secol și jumătate de contestare (secolele V-IV î.Hr.). Confruntarea cu budismul	426
10.1.6. Trăsăturile vechiului drept chinez.....	427
10.1.7. Instalarea Republicii China.....	429
10.1.8. Instalarea Republicii Populare Chineze.....	429
10.1.9. Instituția mediațiunii în dreptul chinez actual.....	431
10.2. Dreptul japonez.....	432
10.2.1. Aspecte generale	432
10.2.2. Dreptul japonez este un drept cutumiar până în anul 1898, dată de la care s-a operat o receptare modernă a dreptului scris european	441
10.2.3. Crearea statului și a dreptului modern japonez.....	443
10.2.4. Câteva aspecte de realizare a dreptului.....	445
10.2.5. Există, cu toate acestea, un specific al dreptului japonez?	446

Aurel BONCIOG

Drept privat comparat

Universul Juridic
București
-2024-

CAPITOLUL 1

APARIȚIA DREPTULUI COMPARAT CA ȘTIINȚĂ

1.1. Cunoașterea dreptului străin în vechime

Atât cât a permis circulația ideilor și a persoanelor, încă din vechime, au fost comparate legile străine cu propriile legi. Savanții sau politicienii din diferite timpuri au studiat ceea ce se întâmplă la alții pentru a construi ceva în țara lor, la fel sau mai bine. În acele timpuri nu s-a făcut o cercetare metodică a diferitelor forme de reglementare a relațiilor sociale. Ba mai mult, unii juriști antici erau interesați numai de dreptul propriu; deși, conform tradiției, autorii legii celor 12 table s-au interesat de dreptul grecesc, totuși Cicero, cu orgoliu și dispreț, afirma lipsa de importanță a dreptului grec, singurul care trebuia studiat fiind dreptul roman¹.

În anticul târziu, au apărut comparații între dreptul ebraic (legile lui Moise) și dreptul roman, precum *Collatio legum mosaicarum et romanorum*² ș.a.; dar aceasta nu a reușit decât să se aducă în atenția publică dreptul roman înainte ca Iustinian să ofere, timpului său și posterității, opera sa legislativă. Obligațiile creștine – care își croiesc drum – erau extrase din

¹ Legea celor 12 table – *Leges duodecim tabularum* – a fost inițiată de tribunul *Gaius Terentilius Harsa*, prin *Lex Terentilia* (în anul 462 î.Hr.), prin care propunea un comitet care să limiteze puterile consulului. Inițiativa s-a respins, dar după 9 ani a reușit să se facă o comisie de 10 persoane (decemviri), care a redactat o lege scrisă pe 10 tăblițe de lemn, care a fost publicată în Forumul Roman la data de 450 î.Hr.; un an mai târziu s-au mai redactat două tăblițe – în total 12 tăblițe – și a fost publicată pe tăblițe de bronz, după ce a fost aprobată de *comisia centuriată*. Ea, practic, nu era un Cod civil, ci o culegere de norme privind toate ramurile dreptului: tabla I și a II-a se refereau la dreptul procesual; tabla a III-a cuprindea obligațiile; tabla a IV-a cuprindea dreptul familiei; tabla a V-a, succesiunile; tabla a VI-a, bunurile; tabla a VII-a, imobilele; tabla a VIII-a, delictele; tabla a IX-a, legea fundamentală; tabla a X-a, legi funerare; tabla a XI-a, căsătoria; tabla a XII-a, infracțiunile.

Legea a dispărut fizic în anul 387 î.Hr., când galii au dat foc la Capitoliu. Nu s-au păstrat nici copii de pe lege; ea a fost comentată de enigmaticul Gaius, care nu se știe nici măcar dacă era bărbat sau femeie, fiind cunoscut numai numele, în 5 cărți, dar acestea s-au pierdut.

A fost reconstituită după scrierile unor istorici – Aulus Gellius, Cicero, Festus, Titus Livius – Plinius cel Bătrân și juriștii Gaius și Ulpian. Ceea ce cunoaștem azi este o compilație realizată de Schöll în anul 1866.

Unii autori au susținut că Legea celor 12 table a fost copiată de la greci, vezi P. Huvelin, *Cours élémentaire de droit romain*, Paris, 1954, p. 14. Legenda spune că *leges duodecim tabularum* a fost făcută de 10 oameni – cifra avea un conținut simbolic, căci dreptul era conceput ca o legătură cu divinitatea (la început, dreptul era interpretat și aplicat de sacerdoți). Din comisia de redactare făceau parte: pretorul în funcție; doi consuli; trei persoane care au fost trimise în Grecia, spre documentare, și legenda spune că n-au ajuns la Atena să studieze legile lui Solon, ci s-au oprit în sudul Italiei, unde erau colonii grecești. Ca să îndeplinească cifra de 10, au fost numiți alți 4 bărbați.

Chiar dacă este prea radical să se susțină că legea a fost copiată de la greci – deoarece grecii aveau organizarea statală prin cetate-stat și fiecare avea legea ei –, se consideră totuși că au influențat-o legea lui Solon (594 î.Hr.), precum și Codul lui Gortin, din Creta, al regelui Minos, care s-a păstrat în întregime; ea a redat, însă, și obiceiurile etrusce și vechile obiceiuri romane; cert este că *terminii juridici* și logica interpretării au fost influențate de filosofia grecească, care, deși era creată de savanți dintr-o cetate, ea exprima spiritul grecesc în ansamblu.

Un autor german, B.W. List, în anul 1884, a încercat să facă o comparație între dreptul grec și cel roman în lucrarea: *Stammrecht und Stammverwands Recht*; încercare a eșuat, deoarece, a constatat el, vechiul drept grecesc nu este suficient cunoscut, nici suficient studiat. Așadar, nimeni nu a putut demonstra influențe străine majore.

² Lucrarea, după cum o arată numele, era o culegere de legi evreiești și romane.

scrisorile primilor creștini: scrisoarea către Galateni a apostolului Pavel, scrisă între anii 40 și 50 d.Hr.; scrisoarea către corintieni, scrisă de același Pavel, scrisorile lui Petru etc. Acestea erau invocate ca reguli de conduită creștinească și de apreciere a abaterilor, nu ca norme juridice. După cum o să vedem, și patristica, părerile părinților bisericii creștine, a fost invocată ca normă de conduită.

Dar religia creștină primitivă nu contrazicea dreptul roman, așa că nu avea de ce să-l raporteze cu legile creștine (canoane). Sclavia, contestată de creștini, era o stare de fapt, nu un principiu juridic.

Unele încercări târzii¹ – bazate pe descoperirile unor legi din Egipt și Asia Mică – de a cerceta și alte sisteme de drept ale Antichității au fost fie abandonate, în Germania, fie primite cu rezervă, în Italia, fie înconjurate de tăcere în Franța².

1.2. Etapele apariției științei dreptului comparat

Știința dreptului privat comparat s-a dezvoltat pe etape și ar fi normal să fie așa când înseși sistemele de drept au avut o dezvoltare în etape: după încetarea aplicării oficiale a dreptului roman – care a fost în vigoare din secolul al VI-lea î.Hr. și până la moartea lui Iustinian – s-a trecut printr-un complicat proces de fermentare, de negații și căutări, așa cum vom vedea, până când, în secolele XVI-XVII, să fie creat un nou tip de drept: dreptul romano-germanic.

Dreptul englez s-a dezvoltat fără salturi, printr-o evoluție lentă, dar fermă a sistemului precedentelor, folosind tehnici procedurale inspirate din *legis actionis* romane, pe baza cutumelor normande, a celor anglo-saxone³, influențat de dreptul canonic, pe care biserica îl practica de mult în Europa și a fost acceptat în Anglia după creștinarea anglo-saxonilor, dar mai ales după cucerirea normandă; dreptul musulman nu putea apărea mai devreme ca însăși baza lui doctrinară, care este Coranul, scris în timpul celui de-al treilea calif, *Uthman* (în anul 653), la ceva timp după moartea Profetului (8 iunie 632).

¹ Vezi L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig, 1891.

² De menționat că, în perioada a III-a a dreptului roman – de la Cicero la Alexandru Sever (222-235) – apare o lucrare de comparație a dreptului, *Collatio legum Mosaicarum et Romanorum*. Alte opere, ca *Vaticana Fragmenta*, *Notitia dignitatum Orientis et Occidentis*, *Consultatio veteris Icti* ș.a., au readus în atenție dreptul roman, înainte de Iustinian. Tot acum apare ideea codificării constituțiilor imperiale; s-a elaborat și publicat *Codex Theodosianus*, din punct de vedere cronologic cea mai veche culegere de legi imperiale, iar ca importanță ocupă locul al II-lea după *Corpus Juris Civilis*. Lucrarea a fost inițiată în anul 429 ca urmare a dificultăților întâlnite în folosirea dreptului imperial, precum și a creșterii numărului legilor imperiale, necesitatea întocmirii unei culegeri unitare impunându-se acum cu acuitate. Pentru epoca anterioară lui Teodosie al II-lea erau cunoscute două colecții juridice: *Codex Gregorianus* și *Codex Hermogenianus*, numite astfel după numele celor doi juriști care le-au alcătuit. Prima culegere marchează epoca lui Dioclețian, iar a doua se referă la perioada succesorilor lui Dioclețian, până în secolul al IV-lea, încadrează legile promulgate de la sfârșitul secolului al III-lea până la aproximativ anul 360. Ambele au fost pierdute, existența lor fiind semnalată în fragmente neînsemnate ca și din noua colecție întocmită acum (prima jumătate a secolului al V-lea). Teodosiu al II-lea (408-450), ajutat de Antioh, a publicat o culegere de edicte (constituții imperiale cu caracter general, spre deosebire de mandata, decreta, rescripta, care erau constituții personale); culegerea a fost preluată în vest de Valentinian al III-lea (425-455).

³ Unii susțin că și cutumele coranice – normanzii din sudul Italiei au fost în slujba arabilor – ar fi influențat *Common Law*.

Sistemele tradiționale – dreptul hindus, dreptul ebraic – care își extrag comandamentele sociale din religii –, precum și cutumele africane, care continuă tradițiile, unele ancestrale, au continuat să se aplice (cel puțin în raporturile familiale, de succesiuni și, cel mai adesea, de folosire a pământului) chiar dacă au apărut inițiative legislative de modernizare a structurilor de stat și sociale.

Știința dreptului comparat nu putea, așadar, să apară decât după consolidarea sistemelor naționale de drept, mai mult sau mai puțin originale, și după ce acestea au format obiect de studiu național; ea a parcurs o primă fază incipientă, cea a precursorilor, care cercetau dreptul străin mai mult ca justificare a tezelor filosofiei dreptului; în perioada 1800-1850, dreptul comparat este folosit ca o metodă fără pretenție de universalitate, fiind doar conturată ideea unei discipline autonome; cea de a doua perioadă, cuprinsă între 1850 și 1900, este caracterizată prin apariția codurilor, ca mijloace tehnice de a reglementa întreaga viață socială a unui stat; juriștii din această perioadă sunt preocupați mai mult de o legislație comparată, în scopuri practice de aplicare a legii sau de politică legislativă; a treia perioadă – cuprinsă între 1900 și 1950 – este etapa de naștere a științei dreptului privat comparat.

Simpla cunoaștere a dreptului străin nu este decât un început, dar până la elaborarea științei dreptului comparat, ca teorie încheagată și bazată pe reguli precise, a fost nevoie de multe secole bune de cercetare.

1.3. Gândirea engleză a generat prima comparație între Common Law, dreptul francez și cel catolic

Asistăm, mai întâi, la o operă teoretică de examinare a dreptului străin numai cu scopul de a susține propriul drept. Astfel, lucrarea din 1463 a lui *Sir John Fortescue* (1394-1480), *De laudibus legum Angliae*, aprecia Common Law fără să facă o comparație științifică cu dreptul francez¹; lucrarea lui *Christopher St. Germain* (1460-1540), *Doctor and Student*, scrisă în limba latină în anul 1523, compara numai doi termeni – dreptul canonic cu sistemul Common Law; rezultatul a dus la apariția sistemului englez equity, despre care vom vorbi la timpul potrivit; pe aceeași linie merge și *William Fulbecke*, care a comparat, sub forma unui dialog, în lucrarea *Common Law*, scrisă în anul 1692, dreptul roman cu dreptul canonic fără o metodă istorică sau analitică, după cum aprecia Pollock; un pas mai departe face englezul *John Selden* (1584-1654), care examinează influența dreptului roman asupra dreptului englez în a sa *Ad Fletam dissertatio*, subliniind importanța studiilor comparative; el procedează la compararea dreptului oriental, în special a dreptului ebraic, cu dreptul occidental, fapt ce i-a determinat pe mulți autori englezi să-l considere părintele istoriei comparate a dreptului.

Lordul Mansfield (1705-1793) introduce dreptul comercial european în Common Law-ul englez, care se conducea după *Lex mercatoria*, adică reguli și principii cutumiare medievale, pe când Europa se modernizase cu un drept comercial modern.

Gândirea juridică se dezvoltă, treptat, în sensul că dreptul nu mai poate fi cercetat izolat, el constituind o parte din justiția universală. Lucrări ca *Tractatus de justitia universali, sive de fontibus juris*, a lui *Francis Bacon* (1561-1626), sunt semnificative în acest sens.

¹ În anul 1463, John Fortescue a însoțit-o în exil pe regina Margareta de Anjou, în Flandra, unde a cunoscut dreptul francez, pe care l-a comparat cu cel englez. L-a influențat pe Montesquieu.